

הגרמנים מול ה"אחרים" – היהודים והנאצים

עבר בלא צל

בניית תמונת העבר ב"סיפורי" הגרמני לילדים

זהר שביט. ספריית אופקים, הוצאת עם עובד, 402 עמ', 72 שקלים

עמר ברטוב

נים מאתנו גדלו על סיפורי ילדים שמקורם בתרבויות שונות כתכ" לית משלהם. אין ספק שכך הדבר בישראל, שבה רבים במיוחד ספרי הילדים המתורגמים, לא רק בגלל הקושי לייצר "קלאסיקה" עברית, אלא גם בשל רצונם של דורות קודמים של הורים ומחנכים לחשוף את ילדיהם לסיפורים שעמם צמחו בנכר. מי שילדיו גדלים בארץ שונה מזו שבה עברה ילדותו מודע לתחושת הניכור המלווה את המפגש עם ספרות ילדים שונה (המעוררת וזכרונות ילדות אצל הורים אחרים). עם זאת, גם בארה"ב קוראים ילדים אגדות עם גרמניות ואוקראיניות, סיפורי הרפתקאות ואהבה בריטיים וצרפתיים, ואף עיבודים של עלילות מאפריקה, התרבות שאליה מועבר הסיפור; האחים גרים לא היו מזהים את הגרסה ההוליוודית של "בת הים הקטנה", ו"נסיד מצרים" לא ישמש הקדמה ראויה לסדר פסח. למרות זאת, הסיפורים (וכמובן הסרטים) המסופרים לילדינו אינם אך ורק אספקלריה של החברה המקומית אלא – במיטבם – הם מביאים עמם תובנות וערכים אוניוורסליים מסוימים ובה בעת עשויים לאפשר לילדים ולבנייהנעורים להציץ לתוך עולמות זרים, לגלות בהם את המוכר וללמוד להעריך ולכבד את הזר והמזר.

ספרה החדש של זהר שביט דן בהיבט אחד אך רב-חשיבות של הזיקה בין ספרות ילדים לראייה עצמית של חברה ותרבות. בגרמניה שלאחר 1945 קשה היה לטעון שבעינינו ציבור, תרבות, או חינוך ניתן לקיים הפרד זה מוחלטת בין העבר הנאצי להווה הדמוקרטית של הרפובליקה הפדרלית. "שעת האפס" הידועה לא יכלה למחוק את מסלול החיים הפרטיים, המוסי' דות הביורוקרטיים והערכים והאמונות שנמתחו מתקופה אחת לאחרת. כמו בתחומים רבים אחרים, גם ספרות הילדים החדשה שהחלה להר פיע בגרמניה המערבית נמנעה בתחילה מהתמודדות ישירה עם הנאציזם, ובמיוחד עם השמדת היהודים. אך בהדרגה, ובמיוחד מאז שנות השבעים והשמונים, אנו עדים לעיסוק גובר בעבר. דא עקא, גם ספרות חדשה זו חושפת את קשייה של החברה הגרמנית להתמודד ישירות ובכ" נות עם פשעי העבר.

באמצעות סקירה מקיפה וממצה של ספרי ילדים ונוער שראו אור בגרמניה לאורך כל התקופה הנדונה מראה שביט באיזו מידה עלה בידם

ספרו של פרופ' עמר ברטוב "צבא של היטלר" ראה אור בהוצאת ולנטין מיטשל

של מחברים גרמנים לא רק לעצב תרמית חיובית של העבר הגרמני, אלא גם להציג את הגרמנים כקורבנות העיקריים של מוראות המלחמה והנאציזם ולשרטט את דמות הנאצים מחד גיסא והיהודים מאידך גיסא כחי צוננים לחברה הגרמנית, בבחינת "אחרים" שאין להם כל זיקה לגרמניה ה"אמיתית". מכאן ששביט מזהה דמיון מסוים בין קורבנותיהם העיקריים של הנאצים והנאצים עצמם כפי שהם מצטיירים בספרות הילדים: הם זרים, אחרים, "כהים" ומאיימים.

יש לציין שהבחנות מסוג זה, על הנטייה הגרמנית להתמודד עם העבר באופן שמציג את הגרמנים עצמם כקורבנות העיקריים ואת קורבנותיהם של הגרמנים כאשמים איכשהו בסבלם של יורפיהם אינן חדשות לחלוטין. כבר נכתב לא מעט על גילוייה של נטייה זו הן בתחום ההיסטוריה גרפיה, הן בספרות למבוגרים, הן בקולנוע והן ברטוריקה פוליטית ואינטלקטואלית. די להזכיר כאן את נאומו המצטרק-מנגח של הסופר

האירופה היא שספר שרן באי-היכולת הגרמנית להתבונן נכוחה בעבר לקוח באי-יכולת דומה להבין את הקושי של כל חברה, כולל בישראל, ללמד את ילדיה על פשעי או מחדלי אבותיהם

מרטיץ' ואלוד כשנה שעברה, את ספרו של ברנהרד שלינג "נער קריאה", את סרטו של אלכסנדר קלוגה "הפטרויטית", את נאומו של נשיאה לשע בר של גרמניה רומן הרצוג בעיר דרזדן ב-1995, ועוד כהנה וכהנה דוגי מאות להסתת הקורבן והאשמה מצד אחד למשנהו, שזכו לסיקור נרחב ולביקורת נוקבת לפחות מאז תחילת שנות התשעים. אך מה שמייחד את ספרה של שביט הוא ההתרכזות בספרות ילדים והטענה (המובלעת?) שספרות זו לא רק ששיקפה את מגמות ההדחקה וההצטרקות בגרמניה, אלא גם עיצבה את עולם המושגים של הדורות הצעירים, אלה שלא ידעו את היטלר והמלחמה.

אין לי ספק שספר זה ימצא את מקומו כמחקר בסיסי הן בתחום ספרות הילדים והן בבחינת החברה הגרמנית שלאחר 1945. יש לקוות שהספר יתר רגם במהרה הן לגרמנית והן לאנגלית. ויכות שהתנולז בין שביט למבקר הספרות הגרמני הרטמוט פון הנטיג בעקבות מאמר שפירסמה על הנושא בגרמניה מעיד על הפוטנציאל של מחקר זה לעורר סערה רבת בגרמניה. למרות זאת ראוי לציין, שאם שביט קורעת צוהר חדש לשאלת הזהות הגרמנית, בה בעת היא גם חושפת את מערכת הציפיות הישראלית, שלא ניתן למלאן לחלוטין, להתמודדות גרמנית עם העבר. נכון הדבר ששביט

מספקת כמה דוגמאות לאופן שבו ראוי ואפשר לדעתה להציג תרמית עבר שונה לילדי גרמניה, שבה יהיו את היהודים כלא שונים מהם וילמדו לדעת שהנאצים לא הגיעו מן החלל החיצון אלא באו מקרב חוגים "נור-מליים" לחלוטין.

אפשר גם שיכולתם של צעירים גרמנים להזדהות עם סבלם של אחרים במקום לראות בו בעיקרו של דבר מודל לסכלם הם התגבר עם השינויים החלים בגרמניה היום ומספרם הגדל של "זרים" בעלי זהות וחזות שונות. אך בדרך כלל לא ניתן להימנע מן המסקנה שממש כשם שקשה לגרמניה להקים אנדרטה לקורבנותיהם של הגרמנים, כך גם קשה לגרמנים להזדהות עם אלה שלפני מחצית המאה הוקאו החוצה מקרבם והוכרו כבלתי-שייכים.

זו הסיבה שיומניו של ויקטור קלמפרר זכו להצלחה כה רבה, שכן אף שהמשטר הנאצי קבע שהוא יהודי, הוא המשיך לראות את עצמו כגרמני ואיפשר לקורא הגרמני להזדהות עמו ללא ניכור וריחוק. כמובן זה, שורש הרע הוא עדיין בוועה הנאצית, וניסיונותיהם של מחברים גרמנים להתי מודד עם אותה מורשת נרונה מלכתחילה להצלחה חלקית בלבד ולעיוות מוכנה של העבר בגלל עיקומה של מציאות העבר עצמה.

מכאן שעל אף ששביט מציגה לפנינו חומר מרתק ומנתחת אותו בקפידה ובהתאם לפרשנויות של תחומים אחרים בגרמניה שלאחר המל-חמה, יש נימה מוקצנת ותוקפנית מעט בספרה, שגורעת רווקא מעוצמת התיזה. נוסף על כך, ארגון החומר מחייב חזרות לא מעטות, אופן ציטוט המקורות בגוף הטקסט מסרב למקשה על הקריאה השוטפת, והמחברת עושה לעתים שימוש בודגון מקצועי ללא צורך.

האירופה היא, שספר שרן באי-יכולת הגרמנית להתבונן נכוחה בעבר לוקה באי-יכולת דומה להבין את הקושי של כל חברה, כולל ישראל, ללמד את ילדיה על פשעי אבותיהם או מחדליהם. וכן, שספר שעוסק בספרות ילדים מעניק לקורא רק על קצה המזלג מספרות זו עצמה, ומשום כך אינו מצליח להסביר מדוע ספרות זו וכתה לקוראים רבים כל כך לא רק בגרמנית אלא גם בארצות אחרות, כולל ישראל.

יש גם כמה סתירות פנימיות בספר, שעריכה קפדנית יותר היתה מונעת. כך, למשל, במקום אחד כותבת שביט שהיהודים בספרי הילדים הגרמנים מדברים גרמנית רהוטה עוד יותר מן הגרמנים ומצטיינים בני קיון עילאי, אך במקום אחר היא טוענת שהיהודים מוצגים כ"מלוכלכים, מוזנחים, מנותקים מהחיים ונראים כערימת סמרטוטים", וכי הם מוצגים (יחד עם הנאצים) כ"משבשי השפה הגרמנית ה'טהורה'" (עמ' 190-191, 232-233).

למרות הסתייגויות אלה, ראוי בהחלט לקרוא את ספרה של שביט, ויש לשבח אותה על מחקר מקיף, ממצה וחשוב, שבעיקרו של דבר מייצג באמנה את האופן שבו ניסתה גרמניה לגדל דור חדש של ילדים שיוכלו להפיק לקחים חיוביים מ"סיפור" של רשע וזוועה.